

Василь ВЕРЕЩАК

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО СКЛАДНИКА В СИСТЕМУ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ

Розглядаються механізми впровадження системи обов'язкових пенсійних накопичень в Україні. У процесі реформування пенсійної системи з уведенням накопичувальних механізмів фінансування пенсії перш за все необхідно вирішити такі взаємопов'язані завдання: реалізація пенсійних прав громадян, ефективне управління коштами пенсійних накопичень і забезпечення гарантій з боку держави шляхом жорсткого контролю за системою обов'язкового пенсійного страхування. Діяльність у межах накопичувального пенсійного страхування містить фінансовий, адміністративний, соціальний механізми, механізми державного регулювання, контролю і нагляду у сфері пенсійних накопичень. Узагальнюються рекомендації досліджень з цієї проблеми і пропонується ряд практичних заходів. Для того щоб запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи стало дієвим інструментом соціального захисту українських громадян, необхідна практична реалізація пенсійної реформи, яка містить соціальні, економічні, демографічні, фінансові та політичні складові.

Ключові слова: пенсія, пенсійна реформа, пенсійне забезпечення, обов'язкове пенсійне забезпечення, накопичувальний елемент, державне регулювання, механізми.

Vasyl Vereshak. The mechanisms for implementation of the funded component of the mandatory pension insurance Ukraine

The mechanisms of mandatory retirement savings system of Ukraine is considered. The author believes that in reforming the pension system with the introduction of accumulative pension funding mechanisms must first solve the interrelated problems: the implementation of the pension rights of citizens and the effective management of retirement savings and guarantee by the state through strict control system required compulsory pension insurance. Activities within the accumulative pension provides financial, administrative, social mechanisms, mechanisms of regulation, control and supervision in pension savings. Recommendations generalized research on this problem and proposed a number of practical measures. According to the author, in order to introduce mandatory funded pension system has become an effective instrument of social protection of Ukrainian citizens need practical implementation of pension reform, which includes social, economic, demographic, financial and political components.

Key words: pension, pension reform, pensions, compulsory pensions, savings element, state regulation, mechanisms.

Актуальність теми дослідження обумовлена важливістю теоретичного обґрунтування і практичної реалізації пенсійної реформи в нашій країні, найважливішим нововведенням якої стане обов'язкова накопичувальна пенсійна система. Це визначається орієнтирами соціального розвитку, закладеними в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Угоді про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». З огляду на той факт, що кошти пенсійних накопичень є елементом соціальної політики України, проблема забезпечення адекватного контролю і нагляду за означеною сферою набуває великого значення.

Проблеми реалізації пенсійної реформи в Україні висвітлюються в наукових працях таких відомих вітчизняних учених, як В. Геєць, Н. Борецька, Т. Кір'ян, М. Кравченко, Е. Лібанова, О. Мартякова, Б. Надточій, В. Новіков, О. Новікова, О. Палій, В. Скуратівський, Л. Шаульська, В. Яценко та ін.

Мета статті – визначити механізми впровадження накопичувального складника в систему обов'язкового пенсійного страхування України.

Обов'язкове пенсійне страхування, будучи складовою частиною національної економіки, має вирішувати низку системоутворюючих питань. У процесі реформування пенсійної системи з уведенням накопичувальних механізмів фінансування пенсії насамперед необхідно вирішити такі взаємопов'язані завдання: реалізація пенсійних прав громадян, ефективне управління коштами пенсійних накопичень і забезпечення гарантій з боку держави шляхом жорсткого контролю за системою обов'язкового пенсійного страхування.

Реформування пенсійної системи передбачає проведення цілої низки заходів, пов'язаних із прийняттям нової законодавчої бази, підготовкою нормативних актів. Регулювання правовідносин, пов'язаних з пенсійним страхуванням і забезпеченням, є одним із головних чинників соціальної стабільності в суспільстві, оскільки стосується всіх поколінь громадян.

Діяльність у межах накопичувального пенсійного страхування містить фінансовий, адміністративний, соціальний механізми, механізми державного регулювання, контролю і нагляду у сфері пенсійних накопичень. Фінансовий механізм – це, насамперед, формування пенсійних резервів і управління активами з метою забезпечення приросту накопиченої частини пенсії. Адміністрування системи обов'язкового пенсійного страхування містить організацію порядку здійснення пенсійних внесків і пенсійних виплат, ведення пенсійної документації і системи індивідуальних пенсійних рахунків, а також інші поточні обов'язки щодо цієї діяльності. Соціальний механізм спрямований на підвищення довіри населення до пенсійної реформи, підвищення рівня податкової культури населення, удосконалення відносин між суб'єктами та учасниками обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, державно-приватного партнерства.

Перше, з чого починається процес формування пенсії, у тому числі й накопичувальної, є збір внесків. Накопичувальний складник фінансується шляхом сплати страхових внесків з обов'язкового пенсійного страхування за кожну застраховану особу, розмір яких повинен диференціюватися залежно від віку застрахованих. Реформа передбачає обов'язкову участь у накопичувальній пенсійній системі громадян, молодших за 35 років та добровільну участь громадян від 35 до 55 років.

Згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», застрахована особа – фізична особа, яка відповідно до цього закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [3; 4]. Право на обов'язкове пенсійне страхування реалізується тільки в разі сплати страхових внесків. Зазначений порядок і розміри ставок страхових внесків для фінансування накопичувальної частини трудової пенсії з 2017 р. будуть поширюватися приблизно на 6 млн громадян.

Таким чином, належність кожного до кола застрахованих у кінцевому підсумку буде визначатися фактом сплати страхових внесків, що буде обов'язковим для всіх платників незалежно від виду їх діяльності. Це принципово нове рішення стосовно тих, хто працює на підставі трудового договору (контракту), тобто за наймом.

Практичні проблеми збору внесків у всьому світі обумовлені, з одного боку, недоліками податкової системи, а з іншого – недоліками механізмів правового впливу, що знижує реальні обсяги зборів. Ми згодні з експертами, які, крім загального вдосконалення податкової системи, бачать вирішення цих питань у такому: з одного боку, забезпечити оптимальний податковий режим для платників; з іншого – вжити радикальних примусових заходів у разі виникнення проблеми неплатежів, аж до здійснення процедури банкрутства.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено сплату страхових внесків застрахованими особами, тобто фізичними особами (працівниками) таким чином: роботодавці, незалежно від форми власності, та фізичні особи, які використовують найману працю, провадять збільшення суми фактичних витрат на оплату праці, визначених чинним законом, за рахунок зменшення нарахувань на зазначені суми для роботодавців. Цей алгоритм передбачає безпосередню участь застрахованих осіб (працівників) у процесі сплати внесків до II рівня, а отже, характеризується двома найбільш суттєвими вадами: потребою в додатковому нормативному врегулюванні та ускладненням системи контролю за своєчасністю, повнотою та правильністю сплати внесків.

На думку експертів, запропоновані механізми запровадження II рівня пенсійної системи надто індивідуалізовані й залежать від волі та дій багатьох суб'єктів: застрахованих осіб, роботодавців, працівників територіальних відділень Пенсійного фонду України (ПФУ) та ін. При цьому майже відсутні інтеграційні процеси, які б синтезували, уніфікували, а отже, спрощували зв'язки: працівник – роботодавець – ПФУ.

Залучення до процесу запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування значної кількості осіб, причетних до прийняття розпорядчих, управлінських і виконавчих рішень, та рядових виконавців, а також здійснення низки індивідуальних операцій потребуватимуть збільшення непродуктивних трудовитрат на всіх етапах упровадження системи, знижуватимуть надійність її запуску та функціонування, неминуче призведуть до численних неумисних помилок і затягування, зрештою, її впровадження [5].

Оскільки обов'язкові страхові внески є різновидом податкового збору, правовідносини з їх сплати мають регулюватися податковим законодавством, а контроль за сплатою страхових внесків, відповідно, повинен зберегтися за Державною фіскальною службою України. У цьому випадку, на нашу думку, вдасться забезпечити найбільш високий рівень збирання коштів, які спрямовуються для формування накопичених прав громадян.

З урахуванням зміни системи пенсійного страхування та введенням накопичувальних механізмів фінансування пенсій для встановлення страхових внесків на обов'язкове пенсійне страхування будуть потрібні принципові зміни і доповнення до Податкового кодексу України, а також до інших законодавчих актів України про податки і збори. Для полегшення їх практичного застосування, на думку фахівців у сфері податкового законодавства, ці механізми повинні встановлюватися за аналогією з уже існуючими та близькими за характером видами обов'язкових платежів, яким є єдиний соціальний податок. Доцільно передбачити встановлення однакової бази для нарахування страхових внесків та єдиного соціального податку. Таким чином, сплата страхових внесків здійснюватиметься одночасно зі сплатою єдиного соціального податку окремим платіжним дорученням.

Відповідно до чинного законодавства розподіл пенсійних внесків між роботодавцем і найманим працівником здійснюється таким чином:

– роботодавець сплачує 33,2 % як нарахування у фонд заробітної праці. З певними обмовками можна стверджувати, що це грошові кошти роботодавця, які не мають жодного відношення до найманого працівника;

– найманий працівник сплачує 2 % як відрахування від фонду заробітної плати (брутто-зарплати), тобто умовно це кошти працівника, що не підпадають під оподаткування податком із доходів фізичних осіб.

При цьому обов'язки щодо сплати як адміністративної дії в обох випадках покладаються на роботодавця. Тому можна погодитись із висновком О. П. Ковалю, що більшість найманих працівників не має про описаний механізм жодного уявлення

[1]. Згідно з п. 5 ст. 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» «страхові внески сплачуються страхувальниками шляхом перерахування безготівкових сум з їх банківських рахунків» [4].

Отже, відбувається перерозподіл ставки пенсійного збору від роботодавця до робітника. Вважається, що такий механізм сприятиме зацікавленості та підвищенню відповідальності застрахованої особи за своєчасність і повноту сплати пенсійних внесків до такого фонду.

Із підвищенням розміру внесків до Накопичувального фонду передбачається одночасне підвищення заробітної плати застрахованій особі для недопущення зменшення нетто-зарплати. Але деякі експерти вважають: вимога щодо «брутизації» заробітної плати майже не піддається виконанню. Загалом такий перерозподіл може призвести до зниження розміру нетто-зарплати, оскільки проконтролювати відповідність зменшення витрат роботодавця на пенсійне страхування щодо збільшення номінальної заробітної плати всіх без винятку працівників досить складно, адже процедура потребує значного часу і трудовитрат. Крім того, за ринкових умов господарювання держава не має права встановлювати розмір заробітних плат на приватних підприємствах, а інститут мінімальної заробітної плати нездатний вирішити таку проблему.

На сьогодні страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду є складовою частиною єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а тому нараховуються та сплачуються страхувальником-роботодавцем. Тому для збереження наявної системи визначення та перерахування сум страхових внесків до солідарної системи і спрощення механізмів запровадження II рівня вважаємо за доцільне погодитися з пропозицією ринку: в організаційно-адміністративному аспекті платником страхових внесків є роботодавець застрахованої особи (страхувальник), а джерелом сплати страхових внесків є частина єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Аналіз досвіду 24 країн, у яких запроваджено II рівень пенсійного забезпечення, свідчить, що у 7 з них надано перевагу децентралізованому збиранню коштів (безпосередньо до недержавних пенсійних фондів), тоді як у 17 – централізованому збиранню коштів [2]. Основними перевагами централізованого збирання коштів є простота виконання вимог законодавства для платників, спрощена процедура контролю з боку державного регулятора та висока ефективність застосування заходів впливу на порушників. До недоліків централізованого збирання коштів іноді відносять високі технологічні вимоги до органу, що збирає кошти. У вітчизняних реаліях такий чинник, навпаки, слід віднести до переваг, тому що у ПФУ вже створено необхідні технологічні умови для обслуговування цієї процедури, тоді як адміністратори недержавних пенсійних фондів ще мають їх створити.

Централізоване збирання страхових внесків найбільше відповідає найліпшій світовій практиці, повністю відповідає вітчизняним реаліям, забезпечує найкращу можливість державного контролю та опосередковано спонукає до спрощення умов підприємницької діяльності (перехід до єдиного соціального внеску). На нашу думку, такий підхід не зовсім правильний, тому що максимальний коефіцієнт індексації страхової частини трудової пенсії не може перевищувати індекс зростання доходів ПФУ в розрахунку на одного пенсіонера, що спрямовуються на виплату солідарної частини трудової пенсії. Таким чином, ці кошти будуть незмінно знецінюватися, і компенсувати ці втрати можливо через збільшення частки накопичувального складника трудової пенсії. Хоча це може призвести до виникнення певного дефіциту коштів на поточні виплати пенсій, що фінансуються на розподільних принципах.

Сума страхових внесків для фінансування накопичувальних пенсій, не сплачена платником у встановлений термін, за аналогією з іншими видами обов'язкових

Public administration mechanisms

зборів, вважається недоплатою і тягне за собою певні санкції до страхувальника, таких як стягнення в примусовому порядку з нарахуванням штрафів і пені, розмір яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Контроль за термінами, порядком і повнотою сплати страхових внесків з обов'язкового накопичувального фінансування пенсій та достовірністю наданої інформації, з метою своєчасного забезпечення пенсійних прав застрахованих осіб, здійснюється страховиком спільно з податковими органами, на які покладено збір цих внесків.

Суми страхових внесків на накопичувальний складник пенсії, що надійшли за застраховану особу, обліковуються на її індивідуальному накопичувальному рахунку в системі персоніфікованого обліку та підлягають подальшому інвестуванню. Кошти, враховані на накопичувальному рахунку, визначають права застрахованих осіб на отримання накопичувальної пенсії після досягнення загальнозстановленого терміну або через інвалідність.

Розвиток системи персоніфікованого обліку, удосконалення його технології безпосередньо пов'язані з вирішенням завдань в умовах проведення пенсійної реформи. Особливості обліку коштів пенсійних накопичень, вимоги до звітності та інформування про результати інвестування значно розширяють функції страховика з обов'язкового пенсійного страхування, насамперед ПФУ. Крім реєстрації платників, проведення камеральних перевірок під час прийому відомостей індивідуального (персоніфікованого) обліку та документарних перевірок правильності поданих відомостей індивідуального (персоніфікованого) обліку за стажем і виплат, нарахованих на користь працівників, від ПФУ буде потрібно вести облік коштів і рознесення їх за особовими рахунками застрахованих осіб. Причому кошти для фінансування накопичувальної пенсії будуть накопичуватися і фіксуватися з урахуванням інвестиційного доходу.

Таким чином, на іменних пенсійних рахунках враховуються суми сплачених роботодавцем пенсійних внесків та нарахованого на них інвестиційного доходу, включаючи дохід від реінвестування раніше за отриманий дохід, а також суми зборгованості роботодавця щодо сплати внесків та нарахованих на них штрафних санкцій. З моменту набуття особою права на отримання накопичувальної пенсії на іменних пенсійних рахунках враховуються здійснювані уповноваженою організацією пенсійні виплати, а також залишки коштів і нараховується на них інвестиційний дохід.

Питання ведення пенсійних рахунків з метою забезпечення повного і достовірного урахування накопичених прав має велике практичне значення. Адже за умови, якщо вчасно сплачені страхові внески будуть грамотно інвестовані, а система ведення пенсійних рахунків не впорасться із завданням правильного розподілу отриманого доходу за рахунками застрахованих, то вся діяльність із формування накопичувального складника пенсії буде зведена до нуля. Крім того, правильно діюча система обліку може використовуватися для контролю за сплатою страхових внесків, здійснюючи поряд із нарахованими облік фактично сплачених страхових внесків на обов'язкове пенсійне страхування.

Основоположним у процесі накопичення пенсійних резервів є їх розміщення для захисту від ризику знецінення. Метою інвестування пенсійних резервів для фінансування накопичувальної пенсії є забезпечення прав громадян на приріст накопиченої частини пенсії. Основний принцип при цьому – необхідність захисту законних прав та інтересів застрахованих осіб, оскільки саме в цих інтересах держава є інвестором коштів пенсійних накопичень.

Інвестування коштів пенсійних накопичень на фінансових ринках – абсолютно нова проблема для пенсійної системи України, що виникає у зв'язку з переходом

до накопичувальних механізмів пенсійного страхування. З огляду на величезну соціальну важливість і відповідальність пенсійної системи, інвестування пенсійних резервів повинно забезпечити максимальну прозорість і підконтрольність фінансових потоків, надійність вкладень і їх стійку довгострокову прибутковість.

Ефективність інвестиційної діяльності при розміщенні коштів пенсійних накопичень визначається двома факторами: збільшенням розміру пенсійних резервів шляхом отримання відсотків дивідендів, зростання ринкової вартості цінних паперів тощо і збільшенням реального наповнення пенсій, тобто купівельної спроможності грошей на момент виплат порівняно з моментом часу, коли проводилися пенсійні внески.

У той самий час самі фінансові ринки перебувають в Україні ще на стадії формування, і розміщення на них таких соціально відповідальних активів, якими є пенсійні накопичення, пов'язане з вирішенням низки проблем. Деякі супротивники введення накопичувальної компоненти вважають, що ринок не готовий до розміщення на ньому коштів пенсійних накопичень.

У світовій практиці для мінімізації ризиків під час інвестування пенсійних накопичень на ринку акцій нерідко використовуються паї індексних інвестиційних фондів. У цьому випадку інвестори використовують певні ринкові індекси, які відображають усі зміни ринку, що в кінцевому підсумку забезпечує найбільшу ефективність, як щодо ліквідності портфеля, так і його надійності.

Значним джерелом зростання виробництва вітчизняних товарів і послуг є малі та середні підприємства, розвиток яких багато в чому стримується недоліком інвестицій. Вкладення в акції таких компаній з відносно низькою на сьогоднішній день капіталізацією уявляються, проте, досить цікавими. Однією з переваг у цьому випадку є те, що ситуація на світових ринках майже не відображається на вартості невеликих компаній. Крім того, такі компанії, в основному, є виробниками товарів першої необхідності, а ці інвестиційні ресурси можуть сприяти зниженню рівня цін на такі товари, що, насамперед, важливо для пенсіонерів. Але можливі ризики таких вкладень пов'язані зі специфікою національної економіки і нерозвиненістю ринку цього виду цінних паперів, що значно зменшує їх ліквідність.

Основне завдання, для якого, власне, і створюються різні моделі й системи пенсійного забезпечення – це виплата пенсій. Виплата пенсій – це єдиний організаційний та технологічний комплекс операцій, що включає: отримання необхідних для виплати грошових ресурсів, нарахування встановлених сум пенсій у виплатних і обліково-звітних документах, пересилання нарахованих пенсій за поточний місяць на рахунки організацій поштового зв'язку, кредитних або інших організацій, безпосередню видачу пенсійних сум одержувачам або зарахування цих сум на особові рахунки закладами. Таким чином, процес виплати пенсії і доставки її одержувачу є достатньо витратним. Тому дуже важливо задіяти всі можливості суміщення цих витрат, щоб заощадити кошти для збільшення виплат пенсіонерам.

У ході реформи організаційно-правова модель виплати пенсій в Україні повинна будуватися на принциповому збереженні відносин між учасниками пенсійного процесу. При цьому стратегічним завданням є досягнення оптимального поєднання безготівкового зарахування пенсій на рахунки, відкриті пенсіонерами в кредитних організаціях, і доставка грошових сум додому тільки в необхідних випадках. При цьому коригування схеми оплати постачальних послуг (у тому числі за рахунок пенсійних внесків) у бік обмеження кола осіб, яким пенсія виплачується вдома, дозволить знизити невиправдані витрати ПФУ.

У світлі вищесказаного найбільш важливою рекомендацією є вироблення і донесення до громадськості чіткої і твердої позиції уряду з питання пенсійної

реформи. Щоб це рішення було аргументованим, необхідно залучити авторитетних фахівців. Запропоновані заходи повинні потрапити на відкриті публічні обговорення, де різні відомства можуть представляти різні точки зору. Але після того як рішення прийнято, держава повинна розуміти важливість створюваного нею інформаційного фону, отже, не може залишати без уваги безвідповідальні заяви відповідальних осіб. Якщо ж узагальнити рекомендації досліджень з цієї проблеми в стислому вигляді, то ми дійдемо до таких груп заходів:

- наділення держави ресурсами для забезпечення розподільчого елементу пенсій за рахунок зміни шкали ЄСП відповідно до зростання середньої зарплати, розширення переліку дозволених інструментів для інвестування державної кампанії з управління активами і залучення додаткових джерел – коштів Фонду національного добробуту і доходів від приватизації державних компаній [1];

- стимулювання пенсійних накопичень громадян. Цьому сприятимуть макроекономічна стабільність, послідовні і передбачувані дії уряду, зрозуміла інформаційна політика, програми співфінансування тощо;

- створення більш логічної структури пенсії і призначення одного джерела фінансування кожної її частини. Пропонується фінансувати страхову частину з надходжень ЄСП, а базову частину – із загальних доходів бюджету, що в принципі відповідає її ролі інструменту боротьби з бідністю;

- застосування вибіркового критерію надання трудової пенсії, що відповідає міжнародним стандартам;

- підвищення пенсійного віку і його уніфікація для чоловіків і жінок.

Для того щоб запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи стало дієвим інструментом соціального захисту українських громадян, необхідна практична реалізація пенсійної реформи, яка містить соціальні, економічні, демографічні, фінансові та політичні складники. Вирішення зазначеного питання неможливе без комплексного підходу, коли темпи і параметри пенсійної реформи мають бути узгоджені з темпами економічного розвитку держави, реформами рівня життя і доходів населення, податкової реформи, розвитком фондового ринку тощо. На нашу думку, здійснення пенсійної реформи потребує державно-управлінського впливу на інституційну, фінансово-економічну, соціальну сферу (проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи для різних вікових груп населення щодо прав і обов'язків учасників нової пенсійної системи, підвищення фінансової та правової обізнаності населення у питаннях пенсійного забезпечення, подолання недовіри до недержавного сегмента пенсійної системи тощо).

Поетапне введення в Україні елементів накопичувальної системи пенсійного страхування в сукупності із вжиттям заходів державного стимулювання розвитку додаткового пенсійного забезпечення через недержавні пенсійні фонди дозволить акумулювати значні кошти пенсійного резерву накопичувального складника системи обов'язкового пенсійного страхування, що підтверджується проведеним аналізом світового досвіду побудови багаторівневих систем, різноманіття форм і методів державного регулювання і діяльності суб'єктів систем пенсійного страхування. З вищевикладеного можна зробити висновок, що економічний і соціальний ефекти від правильної побудови системи накопичення пенсій і розумного інвестування пенсійних резервів може виявитися не тільки в позитивних соціальних наслідках оздоровлення пенсійної системи, але і як стабілізуючий фактор проти очікуваного зниження темпів зростання ВВП, фактор зміцнення фінансових ринків, що, на нашу думку, дозволить зробити значною мірою оптимістичний прогноз щодо збільшення соціально-економічного зростання в країні як у середньо-, так і в довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел / List of references

1. **Коваль О. П.** Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 240 с. [Koval O. P. Perspektyvy vprovadzhennia zahalnooboviazkovoї nakopychualnoi pensiiinoї systemy v Ukraini: vplyv na ekonomichnu bezpeku : monohrafiia / O. P. Koval. – K. : NISD, 2012. – 240 s.].
2. **Обов'язкова** накопичувальна система: чому вона потрібна? Проект USAID. – 2010. – Вересень. – Режим доступу : www.pension.kiev.ua/files/gmctaggart_16sep2010_ua.pdf [Oboviazkova nakopychualna systema: chomu vona potribna? Proekt USAID. – 2010. – Veresen. – Rezhym dostupu : www.pension.kiev.ua/files/gmctaggart_16sep2010_ua.pdf].
3. **Про внесення** змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій : проект Закону України від 30 берез. 2015 р. № 2767. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55000 [Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchych aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia nakopychualnoi systemy zahalnooboviazkovoho derzhavnoho pensiiinoho strakhuvannia ta yedynykh pryntsyviv narakhuvannia pensii : proekt Zakonu Ukrainy vid 30 berez. 2015 r. № 2767. – Rezhym dostupu : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55000].
4. **Про загальнообов'язкове** державне пенсійне страхування : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 49 – 51. – Ст. 376 [Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiiine strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 9 lyp. 2003 r. № 1058-IV // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 49 – 51. – St. 376].
5. **Федоренко А.** Механізм запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (концептуальні засади) / А. Федоренко. – Режим доступу : www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/100.htm [Fedorenko A. Mekhanizm zaprovadzhennia nakopychualnoi systemy zahalnooboviazkovoho derzhavnoho pensiiinoho strakhuvannia (kontseptualni zasady) / A. Fedorenko. – Rezhym dostupu : www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/100.htm].

Надійшла до редколегії 12.05.16